

1 ÚVOD

„Historie je reálná, pokud je o individuálních lidech. Problém s velkými čísly je, že vám smažou tu individualitu.“

(Timothy Snyder, Hydepark ČT24, 3. 10. 2015)

Když se otec budoucí režisérky a scenáristky Zuzany Brejchové krátce po sovětské invazi do Československa v srpnu 1968 rozhlédl po rozstříleném bytě, bylo mu podle slov jeho dcery jasné, že musí pryč. O pár dnů později se rodina připojila k proudu uprchlíků směřujících k rakouským hranicím, které otevřelo, stejně jako většina západního světa, v tu dobu odcházejícím Čechům a Slovákům náruč. Dnes sedí tehdy čtrnáctiletá Zuzana Brejchová ve vídeňské kavárně Ritter a při šálku „wiener Brauner“ popisuje plynulou češtinou tazateli svůj životní příběh odehrávající se většinu jejího života v rakouském hlavním městě. Její poutavé vyprávění otevřelo novou cestu mému výzkumnému projektu, na jehož konci byly desítky nahraných rozhovorů, prostudované stovky stran archivních materiálů a jehož výsledkem se stala tato monografie. Hlavní roli v ní hrají osudy těch, kteří odešli po 21. srpnu 1968 a spojili svůj život s novou hostitelskou zemí, v tomto případě s Rakouskem nebo Švýcarskem.

Jedním z cílů této publikace je popsat a objasnit integrační proces, kterým tito lidé procházeli a poukázat (za použití komparativní metody) na rozdíly jeho průběhu v Rakousku a Švýcarsku. Druhým záměrem knihy, který vychází z analýzy třech desítek nahraných interview metodou orální historie, je zjistit způsob, jakým narátoři prezentovali v rozhovorech českou národní identitu. Jinými slovy v ní jde o pochopení toho, na jakých základech stavěli narátoři, lidé žijící v některých případech za československými hranicemi více než čtyřicet let, svoji příslušnost k českému národu. Jedná se přitom o identitu, která je – slovy sociologů Brubakera a Coopera – kategorií praxe neboli pojmem běžně používaným v sociální komunikaci (stejně jako třída, rasa nebo národ). S odkazem na zmíněné autory

a jejich vlivnou studii *Beyond Identity*¹ jsou pro přesnější rozbor zkoumaného jevu použity pojmy *identifikace a sebeporozumění*.

Výzkumných otázek spojených s oběma zmiňovanými cíli předkládané knihy je celá řada. Například jakým způsobem reagovaly na československé uprchlíky majoritní společnosti v hostitelských zemích a jak toto přijetí ovlivnilo integrační proces? Jak se k nově příchozím postavila česká menšina dané země? Co vůbec znamenalo být Čechem v zemích západní Evropy a jaký byl vztah uprchlíků k bývalé vlasti? Procházel tento vztah během let proměnami? Toto jsou všechno otázky spojené s českým exilem druhé poloviny 20. století, na jejichž základě je strukturována tato kniha.

Její druhá kapitola se věnuje metodologii, použitým pramenům a literatuře, metodice vedení rozhovorů i hypotézám spojeným s exilem a identitou. Rovněž je v ní představena strategie sběru dat nebo kritéria výběru narátorů. Třetí kapitola se zabývá definicí základních teoretických pojmů použitých v této knize: *exil, integrace a identita*. Jsou v ní popsány hlavní teoretické koncepce, na kterých byl vytvořen celý výzkumný projekt. Čtvrtá kapitola popisuje z několika hledisek posrpnový exil. Je v ní stručně nastíněn průběh a pád reformního procesu v Československu a jeho recepce v zahraničí, která se odrazila na velmi benevolentním přístupu západních zemí k uprchlické vlně následující bezprostředně po okupaci země. Pozornost v ní je věnována nejen motivům vedoucím jednotlivce k opuštění Československa, ale i krokům rakouské a švýcarské vlády při přijímání posrpnových uprchlíků. Závěrečná komparace poukazuje na řadu shodných rysů mezi oběma zkoumanými hostitelskými zeměmi, včetně obdobného počtu přijatých žádostí o azyl, shovívavého přístupu při jejich udělování, ale i postupné změny postoje těchto zemí k exulantům v průběhu roku 1969.

Pro popis a analýzu integračního procesu, kterému je věnována pátá kapitola, jsem zvolil teorii profesora Friedricha Heckmanna, která mi umožnila popsat integraci nově příchozích do struktur hostitelské společnosti i zachytit její psychologický rozměr. Podle Heckmannovy teorie se proces integrace skládá ze čtyř rovin (strukturální, kulturní, sociální a identifikační), z nichž každá zachycuje jiným způsobem změny, kterými lidé procházejí v průběhu začleňování do cizí společnosti. Jednotlivým rovinám jsou věnovány podkapitoly rozdělené podle komparovaných zemí na integraci uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku. Samostatnou část tvoří potom fenomén, který dle mého názoru stál v základech úspěšného začlenění československých uprchlíků v obou zemích. Spolu s jejich vysokou motivací jím byla obrovská míra solidarity, kterou je zahrnuly hostitelské společnosti. Pojem solidarita je zde analyzována na základě teorie amerického sociologa Jeffreyho Charlese Alexandera.

1 BRUBAKER, Rogers – COOPER, Frederick: *Beyond Identity*. *Theory and Society* 29, 2000, s. 1–47 [online]. Dostupné z: <https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA200/Brubaker%20%26%20Cooper%202000.pdf> [cit. 2022-03-03].

Závěrečné kapitoly se zaměřují výhradně na rozbor nahraných rozhovorů a analýzu národní identity, jak ji prezentovali narátoři. V obou pracuji s termínem *identifikace*. Šestá kapitola je věnována míře ztotožnění se narátorů se zemí jejich původu, tedy s Československem. Narace vztahující se k mateřské zemi se zásadně lišily v závislosti na tom, na jaké období narátoři vzpomínali, přičemž identifikace účastníků výzkumu s jejich vlastní doznala zásadní proměny po sametové revoluci a po vstupu České republiky do NATO a EU. Sedmá kapitola rozebírá identifikaci narátorů s českým národem v exilu, respektive s českými komunitami v Rakousku a Švýcarsku. Je v ní stručně nastíněna historie daných komunit a jejich složitý vývoj ve druhé polovině 20. století a poté jsou zde analyzovány mnohdy rozporuplné vzájemné vztahy mezi posrpnovým exilem a ostatními českými skupinami. Závěrečná podkapitola je výhradně věnována „sebe porozumění“ narátorů jakožto Čechů žijících za hranicemi bývalého Československa, které bylo před půlstoletím jejich vlastní. Právě pohled osob, pro něž životem v zahraničí přestalo být „češství“ samozřejmostí, přidává nový rozměr náhledu na nás samotné. Přitom identita a exil jsou fenomény, které jsou nerozlučně spjaty nejen s českým národem, ale s poválečnou historií Evropy vůbec. Tato publikace přidává další díl do této složité mozaiky moderních dějin.²

Na tomto místě bych rád poděkoval především svému bývalému školiteli a vedoucímu disertační práce prof. PhDr. Jiřímu Hanušovi, Ph.D., jehož cenné rady a připomínky mě nasměrovaly ke zdárnému dokončení badatelského úkolu a jehož trpělivost a smysl pro humor mi byly a jsou trvalou inspirací. Dále velký dík patří všem lidem, kteří se podíleli nejrůznějšími způsoby na výsledné podobě této monografie, ať již samotným narátorům, bez nichž by kniha nikdy nebyla napsána, nebo vedoucím oddělení kateder a institutů, se kterými jsem její přípravu mohl konzultovat, či kolegům a přátelům v jednotlivých archivech a knihovnách. Významné místo zde zaujímá rovněž korektorka Marcela Drahošová, která povýšila text po stylistické stránce na jinou úroveň. Speciální dík si zaslouží také The Wirth Institute for Austrian and Central European Studies, který mi poskytl tolik potřebné zázemí a klid pro samotné psaní knihy. V neposlední řadě patří můj vděk mé rodině, a především mé ženě Tereze, která mi vždy byla nezlomnou oporou a rovněž první čtenářkou následujících stran. Vám všem ze srdce děkuji.

---

² Migraci v Evropě se mimo mnoha jiných autorů věnuje i profesor nejnovějších dějin a ředitel Institutu pro výzkum migrací a interkulturní studia na univerzitě v Osnabrücku Klaus Jürgen Bade. Z jeho prací vyšlo česky: BADE, Klaus J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha 2005.